

אורי שרקי

קדושה וטבע

אסופת מאמרים בשורשי הקיום

קדושה וטבע

אורי שרקי

Sanctity and Nature

Oury Cherki

עריכה:

שדמה קדר, עוז בלומן, מיאל מסוארי

עימוד ועיצוב כריכה:

צוראל גביון

הגהה:

אוריה בנוזמן

תודתנו נתונה לאודי הרשקוביץ ואריאל ויצמן
על חלקם בעריכת הספר

להערות ותיקונים:

050-5556775

contact.ourim@gmail.com

© כל הזכויות שמורות להוצאת אורים

תשע"ד 2013

תוכן העניינים

שער ראשון - אדם ואמונה

שער שלישי - תרבות ואורה חיים	7	תכלית החיים.....
אמת ויופי.....	139	יצר הרע.....
מוזיקה.....	147	בחירה חופשית.....
לקראת תיאטרון של גילוי.....	157	החוויה הדתית.....
הייטק.....	163	מלחמת הדעות.....
איכות הסביבה.....	175	
צמחונות.....	185	

שער שני - תורת ישראל

הטיול.....	195	תורה ומדע.....
		תורה מן השמים.....
		ביקורת המקרא.....

שער רביעי - ציונות וגאולה

החילונות ודעת ה'.....	209	כיצד ללמוד תנ"ך?.....
קדושה וטבע.....	219	פילוסופיה ונבואה.....
ייסורי גאולה.....	229	
חוצפת התשובה.....	249	

תורה ומדע

סתירות בין התורה ובין המדע

במהלך הדורות שוב ושוב עולה שאלת ההתאמה בין התורה ובין המדע, או ליתר דיוק – בין עובדות המופיעות בתורה ובין תגליות של מדעי הטבע. העיסוק בשאלה הזו, שהגיע לשיאו במאה ה-19 בעקבות תורת האבולוציה של דארווין, יוצא מתוך הנחת יסוד שהתורה והמדע מיועדים לאותה מטרה, ולכל הפחות מתייחסים לאותו נושא. לכן מן הראוי קודם כול לבחון את ההנחה הזו, לברר אם יש מקום להשוות בין שני התחומים; אם הסתירות בין התורה ובין המדע הן בכלל נושא לדיון.

נתבונן, לדוגמה, בשתי סתירות ידועות:

א. המדע טוען שגיל העולם הוא מיליארדי שנים, ואילו התורה טוענת שגיל העולם נמוך מששת אלפים שנה.

ב. המחקר האבולוציוני העלה שמוצא האדם מיצור קדמון הדומה לקוף, ואילו התורה טוענת שהאדם נוצר מן האדמה.

קיימות ארבע שיטות נפוצות להתמודד עם סתירות אלו, אך אף לא אחת מהן נכונה.

הנחת היסוד של השיטה הראשונה היא שהוברר לנו כי התורה היא אמת, ולכן המדע, שסותר את התורה, הוא שקר. משמעות הדבר היא שאכן גיל

העולם הוא ששת אלפים שנה, ושמוצא האדם מן העפר. כל ההנחות המדעיות שטוענות את ההפך יסודן בטעות.

שיטה זו מצויה בחלק מהספרות הדתית, היהודית ושאינה יהודית. הכנסייה הנוצרית למשל, השתמשה בטענה זו כדי לפסול שיטות מדעיות בימי קדם. שיטתו המדעית של קופרניקוס, לפיה כדור הארץ סובב סביב השמש, נדחתה על ידי הכנסייה בטענה שהיא סותרת פסוק מפורש בספר יהושע (י, יב): "שָׁמַשׁ בְּגִבְעוֹן דָּוָם". מפסוק זה עולה שיהושע עצר את השמש, ואם כן השמש היא זו שנעה מסביב לכדור הארץ.

השיטה השנייה טוענת את ההפך מהשיטה הראשונה: היות שהמדע הוכיח את טענותיו, התברר שהעולם הוא בן מיליארדי שנים ומוצא האדם מן הקוף, וממילא התורה איננה אמת. שיטה זו מצויה אצל מספר אנשי מדע ופילוסופים בני המאה ה-19 הנקראים 'פוזיטיביסטים', שטענו כי הואיל והמדע הוא הכלי המדויק ביותר לבירור האמת, כל השאלות המטפיזיות שנשאלו על ידי אנשי הדתות והפילוסופים במהלך הדורות עתידות להיפתר על ידו.

הצד השווה שבשתי השיטות הראשונות הוא, שכל אחת מהן מניחה שיש משמעות תיאולוגית לשיטות מדעיות, ומכאן שהתורה והמדע בהכרח סותרים זה את זה. לכן יש לבחור באחת הדרכים כאמת, והשנייה בהכרח תהיה שקר.

השיטה השלישית אומרת שאין סתירה בין התורה למדע, מכיוון שהמדע מסכים לנאמר בתורה. הנוקטים בשיטה זו יטענו שאפשר להוכיח מבחינה מדעית (או שעל כל פנים אין סתירה מדעית לכך) שהעולם הוא בן ששת אלפים שנה או שמוצא האדם מן העפר.

השיטה הרביעית הפכית לשיטה השלישית, וטוענת שהתורה מסכימה עם טענות המדע. להולכים בשיטה זו, טענות המדע שהעולם הוא בן מיליארדי שנים ושמוצא האדם מן הקוף נכונות, ואפשר למצוא בתורה מקורות שמסכימים עם התגליות הללו. לדוגמה: במסכת עירובין (יח, א) נאמר שהיה לאדם הראשון זנב שנחתך ע"י הקב"ה, ובמדרש רבה (ג, ז) מופיע שהקב"ה היה בורא עולמות ומחריבם.

הצד השווה בשתי השיטות האחרונות, בשונה משתי השיטות הראשונות, הוא שהתורה והמדע מסכימים זה עם זה.

הנחת היסוד השגויה

כל ארבע השיטות בנויות על הנחת יסוד זהה: המדע והתורה מתכוונים לענות על אותן השאלות, ולכן לשאלת גיל העולם, לדוגמה, יש תשובה אצל אנשי התורה ויש תשובה אצל אנשי המדע. בשל כך, שייך להשוות בין תשובותיהם ולבדוק אם קיימת ביניהן סתירה או התאמה. אולם כאשר בוחנים את הנחת היסוד מתברר שהיא אינה נכונה. תחום העיסוק של המדע שונה מאוד מתחום העיסוק של התורה. המדע עוסק בתיאור המציאות ותפקודה, ובא לענות בעיקר על שאלות כגון 'ממה מורכב החומר?' או 'מהם החוקים לפיהם החומר פועל?' וכדומה. התורה, לעומת זאת, עוסקת במשמעות המציאות מבחינה מוסרית, ובאה לענות על שאלות כגון 'לאיזו תכלית עומד החומר?' או 'כיצד ראוי לנהוג?' וכיוצא בזה. אלו הן שאלות ערכיות, ולא שאלות מדעיות. האמרה הנפוצה ש'הכול כלול בתורה' עלולה להטעות אם מקבלים אותה באופן פשטני, מכיוון שהתורה כפי שהיא לפנינו איננה כוללת את הכול. לא ניתן, לדוגמה, ללמוד מדע מתוך פסוקי התורה, ולראיה, אף לא אחד מגדולי ישראל למד מדע בדרך זו.

על יסוד הנחה זו נבנתה שיטה חמישית – שיטתו של פרופסור ישעיהו ליבוביץ', הגורסת חלוקה מוחלטת בין מדע וערכים. הואיל והתורה עוסקת בערכים והמדע עוסק בטבע, לא ייתכן כל קשר ביניהם, וממילא לא שייך לדון בהם במשותף.¹ ומכאן, קביעת המדע שהאדם בא מן הקוף וקביעת התורה שהאדם בא מן העפר שתיהן נכונות, אלא שהמדע מתאר את מקור האדם מבחינה ביולוגית, ואילו התורה מתארת את מקור האדם מבחינה מוסרית-ערכית.

הקושי בעמדה זו הוא ההתעלמות מהעובדה שמקור המדע והתורה הוא אחד: מי שברא את המדע הוא גם זה שנתן את התורה, ואחדות זו אמורה להותיר רושם על שני התחומים.

1 בין מדע לפילוסופיה (ירושלים: אקדמון, תשמ"ז), עמ' 280: "העובדה שהמדע הולך ומתרחב, הולך ומתעמק מיום ליום בכל השטחים, אין לה שום שייכות לכל לבטינו ומסקנותינו בתחום הערכים והאידיאולוגיה, ודבר זה אין לו תקנה עולמית".

שיטתו של הראי"ה קוק

לכן, קיימת שיטה שישית – שיטתו של הראי"ה קוק, שבנויה על שתי הנחות יסוד:

א. אין קשר בין התורה והמדע.

ב. יש קשר עמוק בין התורה והמדע.

הנחות אלו נראות סותרות במבט ראשון, אולם כל אחת מהן מתייחסת לנושא מנקודת מבט אחרת. בנוגע לסוגיות המדעיות השגרתיות (עובדות פיזיקאליות; מבנים ביולוגיים) יש לאמץ את הנחת היסוד הראשונה האומרת שאין קשר בין התורה והמדע. את התובנות הנכונות בסוגיות אלו לא ניתן למצוא בתורה. גם כאשר מופיעה בתורה אמירה מסוימת ביחס למציאות הפיזיקאלית, היא אינה מכוונת לספק תובנה במישור המדעי כפשוטו. בקביעה זו קדם לראי"ה קוק רבי יצחק עראמה בפירושו לתורה. בפרשת שמיני (שער שישים) הוא מבקר את הגישה לפיה ניתן להסביר את איסורי הכשרות המופיעים בתורה על יסוד חוקי הבריאות:

והראוי שנדע, כי לא לעניין בריאות הגוף וחוליו נאסרו אלו המאכלות כמו שכתבו קצת, חלילה, שאם כן נתמעטה מדרגת התורה האלוקית מזה מהיותה במדרגת חיבור [ספר] קטן מספרי הרפואות הקצרים בדבריהם וטעמם, וזה מגונה! מלבד שכבר אפשר לתקן אותם במיני טיבולים או הרכבות בהם יתבטל כוח ההיזק ההוא, כמו שמבטלין כוח הסמים הממיתים אשר מהם נעשו התרופות כולם. ואם כן לא יישאר האיסור על עמדו, ותיעשה התורה פלסתר.

לא ניתן לצמצם את סיבותיהם של חוקי התורה להסברים מדעיים, מכיוון שאם זה היה המניע היחיד לאיסורי הכשרות, ראוי היה ללמוד רפואה ולהגיע לחוקי האכילה הנכונים, ולא היה כל צורך בתורת משה.²

ראיה נוספת להנחת היסוד הראשונה, היא הוראתו של רב שרירא גאון שאסור לפעול לפי סדרי הרפואה שנכתבו בתלמוד, כי מאז חתימת התלמוד

2 עיין עוד: נחמה ליבוביץ', עיונים חדשים בספר ויקרא (ירושלים: ההסתדרות הציונית העולמית, תשמ"ג), עמ' 119.

המשיכה הרפואה להתפתח, ומה שהיה ידוע באותם ימים כנכון ומועיל ייתכן שהופרך. אין באמירה זו כדי להפחית מחכמתם של התנאים או האמוראים, שכן עיסוקם המרכזי היה פיתוח והנחלת התורה שבעל-פה, והידיעות הרפואיות של זמנם הובאו בדבריהם כבדרך אגב כדי להועיל לבני אדם או לצורך הבנת הסוגיה בלבד.³

מנגד, מוכרח להיות קשר עמוק בין התורה והמדע מעצם העובדה שאותו אלוה שברא את העולם הוא שנתן את התורה, וכמו כן – התורה ניתנה לבני אדם שחיים בעולם שהמדע חוקר. זהו הרקע להנחת היסוד השנייה. אמונת הייחוד של עם ישראל מחדשת שאלוהים נוכח בכול – גם בתורה וגם במדע. לכן קיימת בהכרח כוונה כוללת ברצון הבורא שמאחדת את התורה ואת המדע. חלקים מכוונה זו מתגלים בתורה, וחלקים אחרים במדע.

רצון הבורא מתגלה דרך המדע

דוגמה מרכזית להתגלות רצון הבורא דרך המדע היא תורת האבולוציה. חכמי הקבלה תיארו את התפתחותו הרוחנית של העולם כתהליך הדרגתי, השתלשלות. מחשבה זו הייתה נחלתם של מעטים, יחידי סגולה – אבל המון העם היה רגיל לחשוב שהעולם הגיח באופן פתאומי, כלשון הפסוק (בראשית א, א): "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר וַיְהִי אוֹר". דווקא תורת האבולוציה, שהרגילה את נפש ההמון למחשבת ההתפתחות ההדרגתית, פתחה עבור האנושות פתח למפגש עם האלוהות המתגלה בטבע ובהיסטוריה. כל זאת, ללא קשר לשאלת נכונותה המדעית של התיאוריה, שהייתה ועודנה נחלת חוגי המחקר.

תורת האבולוציה נתקלת ללא הרף בהתנגדויות על רקע דתי. יהיו שינמקו את התנגדותם באמצעות פסוקים מסוימים, או בטענה המוסרית שלא ייתכן שמקורו של נזר הבריאה יהיה הקוף. אבל טיעונים אלו אינם חזקים דיים: הפסוקים שמתארים את מעשה בראשית אינם צריכים להילמד כפי פשטם, משום שדבר מקובל הוא שיש בהם סוד; והטענה המוסרית איננה עומדת בפני

3 אוצר הגאונים, כרך י, על גיטין סח, ב, תשובה שעו. בלשונו של רב שרירא (תרגום): "חכמים לא רופאים הם... וכאחד החולים אמרו, ולא דברי מצווה הם. ולכן לא תסמכו על הרפואות הללו, ולא תעשו בהם דבר אלא לאחר שתבדקו ותדעו מרופאים בקיאים שאותה רפואה אינה מזיקה, ואל תביאו עצמכם לידי סכנה".

הביקורת, שהרי העפר, כמקור לבריאת האדם, אינו מכובד יותר מן הקוף.⁴ הראייה קוק מבאר, שהסיבה האמיתית לקושי בקבלת תורת האבולוציה היא שאנשים אינם מסוגלים לקבל את הרעיון שהקב"ה פועל על ידי התפתחות הדרגתית. ניתן לחזק את קביעתו גם מהעובדה שאותו פלח אוכלוסייה שמתנגד לאבולוציה מתנגד לציונות, ומאותה הסיבה מאמין שהגאולה צריכה להופיע בפתאומיות ולא בהדרגה.

דוגמה נוספת להתגלות השגחת הבורא דרך המדע היא ההתפתחות המדעית והטכנולוגית חסרת התקדים של המאה וחמישים שנה האחרונות. בספר הזוהר (ח"א קיז, א) נאמר:

ובשית מאה שנין לשתיאה יתפתחון תרעי דחכמתא לעילא ומבועי דחכמתא לתתא ויתתקן עלמא לאעלא בשביעאה כבר נש דמתתקן ביומא שתיאה מכי ערב שמשא לאעלא בשבתא" [ובשש מאות שנה לאלף השישי (שנת ה' אלפים ת"ר - 0481 למניינם) יפתחו שערי החכמה למעלה ומבועי החכמה למטה, ויתוקן העולם להיכנס לאלף השביעי, כאדם שמתקן עצמו מערב שבת להיכנס לשבת]

ניתן לומר שספר הזוהר קושר בין ההתפתחות המדעית ("שערי החכמה") וגאולת ישראל ("יתוקן העולם"). ואכן, במקביל להתפתחות זו החלו את פעולתם הציונות ומבשריה. הקשר בין ההתפתחות המדעית והטכנולוגית ובין גאולת ישראל נובע מהצורך שתהיה הגאולה מאורע כלל-עולמי. לו הייתה מדינת ישראל קמה לפני התפתחות התקשורת העולמית, סביר להניח שכינונה לא היה יוצא מגדר מאורע מקומי במזרח התיכון. ההתפתחות המדעית, אם כן, מצביעה על הכיוון האוניברסאלי שיש לתת לתשתית הרעיונית של מדינת ישראל.

4 כאמור, אין זהות בין סיפורי הבריאה שבתורה (שהם ביסודם מטפיזיים ונכללים בתחום סתרי התורה) ובין ההתפתחות הביולוגית-פיזיקאלית שמתוארת על ידי המדע, אך לעיתים התורה מתארת גם את ההתפתחות המדעית בכדי להדגיש רעיון מסוים. בפרשת בראשית (א, כד) מתואר כיצד הקב"ה ציווה את הארץ להוציא: "נִפְשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֶמָּה וְרֶמֶשׂ וְחַיְתוֹ אֲרֶץ לְמִינָהּ", אולם לאחר מכן מתואר כיצד נוצרו רק הבהמה, הרמש וחית הארץ, ואילו "הנפש החיה" לא נוצרה. אותה נפש חיה היא האדם ("וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה". ב. ז). ואם כן התורה קובעת שהארץ לא הייתה מסוגלת ליצור לבדה את נשמת האדם, והיא נוצרה מאוחר יותר בידי הקב"ה. יש בדברים אלו קביעה ערכית: הטבע יכול להתפתח ולהתקדם, אולם אין ביכולתו לחולל את הבחירה החופשית והמוסר. אם ינסה האדם לחיות כיצור טבעי בלבד הוא יוכל להיות יצור מפותח וחכם (המכונה בפרשת בראשית "הנחש", הערום מכל חית השדה), אך הוא יהיה חסר את הנשמה.

סדר הופעת הגילויים המדעיים

זאת ועוד – היות שיש לבורא כוונה לגלות חלק מרצונו דווקא דרך המדע, שורר סדר בהופעת הגילויים המדעיים שנובע במישרין מכוונה זו. דוגמה לסדר מסוג זה מובאת על ידי הראי"ה קוק באיגרותיו: האדם הקדמון סבר שהוא עומד על עולם שטוח ויציב. לו היה נודע לו שהוא עומד על כדור שמסתובב ונע במהירות בחלל, הוא היה יוצא מהאיזון הנפשי. לכן, חסד עשה הבורא בכך שהסתיר מעיני האדם את האמת המדעית על כדור הארץ, כל עוד לא הופיעה בו ההכרה המבדילה בין האמת המדעית לבין החוויה החושית.

כמו כן, באסטרונומיה הקדומה מיסודו של קלאודיוס תלמי, כדור הארץ עמד במרכז היקום והיקום סבב סביבו. בשיטה זו היה ביטוי (לא בהכרח מודע) לחשיבות שמייחס לעצמו האדם, וכתוצאה מכך הפילוסופיה הסכולסטית של ימי הביניים העמידה את האדם במרכז תמונת העולם שלה. לו הייתה האנושות מגיעה באותה תקופה לקביעה האסטרונומית העכשווית, שעל פיה כדור הארץ מצטייר כגרגיר אבק ביקום אדיר מימדים – הייתה קביעה זו מפתחת ייאוש בקרבה, וייאוש זה היה מוביל להתנוונות ולשפלות מוסרית. עובדה זו הוסתרה מעיני האנושות, כדי שתפיסת האדם את עצמו כמי שעומד במרכז העולם תגרום לו לקבל על עצמו אחריות מוסרית ביחס לבריאה. כעבור כמה מאות שנים שבהן פיתחה האנושות מושגים של מוסר ויראת שמים, שנבעו מתפיסה זו, ניתן היה לגלות את אינסופיותו של היקום כדי לבסס מושגים נוספים, כגון מידת הענווה.

רעיון האחדות המדעית

דבר נוסף המצביע על זיקה הדוקה בין התורה והמדע הוא שאיפה לאחדות. בתורת משה קיימת הנחת יסוד שהעולם הוא גילוי של אחדות נעלמת (דברים ו, ד): "שָׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד". המדע אמנם אינו טוען כי "ה' אחד" הוא הנוסחה הכוללת של כל המציאות, אבל ניתן לראות שיש במדע שאיפה להגיע לתיאוריה פיזיקאלית אחת, כגון 'תורת השדה המאוחד', שתספק הסבר כולל לתופעות השונות. בנקודה זו של שאיפה לאחדות מושגית התורה והמדע נפגשים.⁵

5 גם כאן, ייתכן שמדובר בהשפעה ישירה של היהדות על חוקרי היקום, כפי שעולה מכתביו האזוטריים של ניוטון שנחשפו רק לאחרונה.

ייתכן מאוד שחלק מההתפתחות המדעית גם הושפע במישרין מתורת משה. למשל, ישנה הנחה רווחת בפיזיקה המודרנית שהחוקים הפיזיקאליים נכונים ביחס לכל היקום כולו. דבר זה כלל לא היה ברור למדענים ביוון הקדומה. לפי הפיזיקה של אריסטו חוקים מסוימים נכונים לגבי כדור הארץ בלבד, ואילו בגלגלים (מונח אריסטוטלי שמתייחס למסלולי הכוכבים שמקיפים את כדור הארץ) חלים חוקים אחרים. אלברט איינשטיין, נשאל פעם מניין הידיעה שאחידות כזו מתקיימת בהווה. 'זו אמונה', הוא ענה. סביר להניח שאמונה זו מקורה בתורת משה.

קדושה וטבע

הקדושה והברכה

קדושה וטבע הם לכאורה שני מושגים מנוגדים זה לזה. הקדושה מופיעה בתורה לראשונה בפרשת בראשית, ביחס לשבת (ב, א): "וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־יּוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדְּשׁ אֹתוֹ". שתי פעולות מתוארות בפסוק: 'ברכה' ו'קדושה'. חכמים מבארים ששתי הפעולות מתייחסות לירידת המן במדבר: הברכה הופיעה במה שביום שישי ירדה כמות מן כפולה לכבוד שבת, ואילו הקדושה הופיעה במה שהמן לא ירד בשבת. הברכה, אם כן, היא מצב של שפע חומרי, מקום שבו יש יותר חומר מהרגיל, וכנגד זה הקדושה היא מצב שבו השפע החומרי נעדר.¹

הקדושה והברכה מופיעות גם בתפילה. בקדושה הנאמרת בחזרת הש"ץ נזכרות שתי כתות של מלאכים. הראשונה, כת השרפים, מקדישים את יוצרם וקוראים לפניו (ישעיהו, א): "קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ קְדוֹשׁ ה' צְבָאוֹת מְלֵא כְּלֵי־הָאָרֶץ כְּבוֹדוֹ". השרפים - כשם כן פעלם - הם שורפים; הם רואים רק את צד הקדושה של בוראם ומבטלים כל מציאות אחרת. אחרי השרפים מוזכרים האופנים. הם, לעומת השרפים, משבחים את ה' ואומרים (יחזקאל ג, יב): "כָּרוּךְ כְּבוֹד־ה' מִמְּקוֹמוֹ". במקום שבו רואים השרפים קדושה, האופנים רואים ברכה. אלו הן שתי כתות שונות של מלאכים - שתי השקפות עולם הסותרות זו את זו.

לו היו שתי כתות המלאכים פילוסופים, אפשר היה לומר שהשרפים עוסקים

בטרנסצנדנטיות האלוהית והאופנים – באימננטיות האלוהית.² לפיכך, מכיוון שתפיסות האלוהות של המלאכים הפוכות זו מזו, מוטל עליהם לתת רשות זה לזה.

מדברינו עד כה, נראה שיש בקדושה מימד שמכלה את החיים. על הפסוק "קְדָשִׁים תִּהְיוּ" (ויקרא יט, ב) אומר רש"י: "פרושים תהיו. שכל מקום שבו אתה מוצא גדר ערווה, שם אתה מוצא קדושה". על מנת להיות קדוש צריך להיות פרוש. אם כן, ישנה לכאורה סתירה בין קדושה לבין דבקות בחיי העולם הזה.

נפש־חיה ונחש

הניגוד שבין הטבע לקדושה הוא קדום. כבר לאדם הראשון הייתה מלחמה בין שני חלקי עצמו: היה בו חלק שבא מן העליונים, והוא המכונה בכתוב (בראשית ב, ז) "נֶפֶשׁ חַיָּה". על הפסוק (שם) "וַיִּפַּח בְּאָפִיו נְשָׁמַת חַיִּים", מובא בשם ספר הזוהר: "מאן דנפח מתוכיה נפח".³ כלומר, הקדוש ברוך הוא נפח באדם הראשון רוח שיצאה כביכול מתוך האלוהות עצמה. והיה בו חלק אחר שמקורו בטבע, המכונה בכתוב "נחש". על הנחש נאמר שהיה "עָרוֹם מְכַל חַיַּת הַשָּׂדֶה" (שם ג, א), כאשר המילה "ערום" פירושה חכם. מדובר ביצור החכם ביותר על פני כדור הארץ, קרי השכל הטבעי של האדם.

ה"נפש חיה" שייכת לעולם הקדושה: היא מסוגלת להגיע לדבקות בה. ה"נחש", לעומתה, מסוגל בחכמתו לייצר לוויינים ולפתח מערכות ממוחשבות מתוחכמות, אך העיסוק באלוהות עומד מחוץ לו. המאבק הזה, בין הנפש החיה לבין הנחש, הוא למעשה מאבק איתנים בין התפיסה הרואה את מקורו של האדם בעליונים, צלם אלוהים, לבין התפיסה הרואה את האדם כמכונה ביולוגית משוכללת, ותו לא.

קשה להכיל ניגודים, בפרט לאלו המאמינים באל אחד. משום כך ביקש היהודי מאמסטרדם, ברוך שפינוזה, לאחד ביניהם. הוא רצה לטעון שהקדושה היא בעצם יצירה פנימית של הטבע, ושכל המציאות – והקדושה בכללה –

2 עיין במבוא לספר 'בים דרך' מאת הרב בצלאל נאור.

3 לא נמצא בוהר שלפנינו, ונראה שמקורו בלקוטי הש"ס להאר"י ז"ל על משנת 'כל ישראל'. השווה: תניא, ליקוטי אמרים, פרק ב.

משועבדת לחוקיות של הטבע.⁴

אולם פתרון זה מעורר התנגדות פנימית מהותית, שכן הוא נוטל מן העולם את החירות. יש בעולם מרכיב שמתעלה מעל חוקי הטבע; האדם, וכל שכן הקב"ה, אינם משועבדים לחוקי הטבע, כפי שביקש שפינוזה לטעון. אבל חרף טעותו, לא ניתן להתעלם מכך שיש גרעין של אמת בעצם הניסיון לאחד בין שני התחומים.

קידוש החומר על פי הרמח"ל

מצאנו הדרכות שמאפשרות ליישב את הניגוד בין הקדושה לבין הטבע בתחום המוסר. לדוגמה, בספר 'מסילת ישרים' מדריך הרמח"ל את האדם כיצד לפתור את המחלוקת הפנימית בין הנטיות הכבודות של הטבע לבין אצילות נפשו החופשית שבאה מן העליונים. הפתרון של הרמח"ל איננו מושתת על הנחות פילוסופיות אלא על ההתפתחות המוסרית של האדם. בהתפתחות זו ישנם ארבעה שלבים: ישרים, צדיקים, חסידים וקדושים.

את ספר 'מסילת ישרים' כתב רמח"ל עבור הישרים. הישר הוא אדם הרוצה לעשות את הטוב. הוא עושה עדיין מעשים אסורים, אך יש לו השתוקקות לשפר את דרכו.

הצדיקים הם אלו העושים את הטוב ואינם עושים את הרע. זוהי חובתו ההלכתית הבסיסית של כל אחד מישראל: להיות צדיק.

ויש מדרגה עליונה מזו: מדרגת החסיד. החסיד איננו מסתפק בעשיית הטוב בלבד. הוא משתדל לעשות יותר מהטוב, יותר מכפי חובתו. החסיד גודר את עצמו גם במותר לו.

כדי להמחיש את ההבדל שבין הצדיק לחסיד, נתבונן בפעולת האכילה: הצדיק אוכל לפי גדרי ההלכה – אוכל כשר, במקום נכון ובזמן מתאים; אך כמה לאכול ובאיזו תדירות ההלכה לא קובעת. החסיד, לעומתו, נמנע לעיתים גם מהאכילה המותרת כדי להתגונן מפני הסכנות הטמונות בה. הוא קונה עצמאות מסוימת לעומת הצדיק, שייתכן ויהיה משועבד לאכילה או אפילו יתאוה לדבר האסור.

4 הראי"ה קוק הבחין בשורשה היהודי של הנטייה השפינוזיסטית, עיין אדר היקר עמ' קלד.

המדרגה הרביעית היא מדרגת הקדוש. לאחר שהאדם פרש מהמותרות, תיקן את רצונותיו וכוונותיו וקנה את הענווה ואת היראה, הוא נמצא במדרגה עליונה מאוד של דבקות באלוהים: הוא יודע מעצמו את רצון קונו. ולכן לא זו בלבד שאינו פורש מן העולם הזה – הוא אף מרבה להשתמש בו. בעוד החסיד נמנע גם מן המותר לו – הקדוש מחפש הזדמנויות לקדש את העולם הזה. הוא מרבה במעשים גופניים היות שבכך הוא מצרף חלקים רבים יותר של העולם אל מדרגת הדבקות בה הוא שרוי.⁵ כך תיאר זאת הרמח"ל (מסילת ישרים פרק כו):

כללו של דבר עניין הקדושה הוא שיהיה האדם דבק כל כך באלוהיו, עד שבשום מעשה אשר יעשה לא ייפרד ולא יזוז ממנו יתברך, עד שיותר יתעלו הדברים הגשמיים אשר ישמשו לאחד מתשמישיו במה שהוא משתמש בהם, ממה שיורד הוא מדביקותו ומעלתו בהשתמשו מדברים גשמיים.

מצאנו אפוא בתחום אחד של היהדות, תחום המוסר האישי, חיבור בין הקדושה לבין הטבע. חיבור כזה חייב להיות, שהרי לא תיתכן בעולמו של הקב"ה קוטביות מוחלטת: התפיסה המונותיאיסטית איננה מאפשרת להעמיד את הקדושה בניגוד מוחלט לטבע. לכן, אף על פי שבדרך כלל הקדושה מנוגדת לטבע, ישנם מקומות, אנשים או זמנים, שבהם מתעלה העולם הטבעי למדרגת הקדושה.

הקדושה שבטבע על פי הראי"ה קוק

בתורת הראי"ה קוק ישנה הרחבה של הקדושה שבטבע. ב'מסילת ישרים' מדבר הרמח"ל על קדושה שבטבע שקיימת אצל הקדושים באופן פרטי. אבל הרב קוק צופה למרחוק שקדושה זו תהפוך למדרגת הכלל כולו. דבר זה אפשרי רק בארץ ישראל. אחת מהמטרות של הקמת המדינה, לפי משנתו של הרב, היא חידוש הקדושה שבטבע במדרגת כלל האומה – להפוך את חיי החול כולם לקודש.

5 הרצי"ה קוק היה מדגיש שקיימת מדרגה למעלה ממדרגת הקדוש, והיא: כלל ישראל, על פי נוסח התפילה: "בפי ישרים... ובדברי צדיקים... ובלשון חסידים... ובקרב קדושים... ובמקהלות רבבות עמך בית ישראל...". כלומר: כלל ישראל עומד למעלה מהקדושים. עיין עוד: הראי"ה קוק, אגרת תקנה: רבי אליעזר הלוי (ראבי"ה) ח"א מסכת ברכות סימן צד, שם מבואר שללא הוספת המילים "ובמקהלות רבבות" אסור לומר תפילה זו מכיוון שיש בכך משום "האומר בברכות טובים הרי זו דרך המינות".

בספר 'אורות' (עמ' עז) כותב הראי"ה: "הקדושה שבטבע היא קדושת ארץ ישראל". כלומר הקדושה שבארץ ממש; הקדושה שבאדמת הארץ, ולא קדושת המצוות. ישנם מקומות בארץ ישראל שהם כה קדושים, עד שאין צורך שתהיה שם מצווה שכן יש להם קדושה עצמית.

התלמוד (כתובות קיב, א) מספר שכאשר נאלצו חכמי ישראל לעזוב את הארץ מפני שליחות חשובה, בטרם צאתם הם היו מביעים את חיבתם אליה. חכם אחד היה מתגלגל בעפר מרוב חיבתו אל הארץ. חכם אחר היה מנשק את הסלעים של עכו. הם ידעו שקדושת הארץ נמצאת בעפר ממש ובסלעים ממש, ללא כל קשר לקיום המצוות התלויות בארץ.

במגילת רות מסופר על בועז, ראש הסנהדרין בימיו (רות רבה פ"ה, ה; פ"ה, י), שהיה עסוק בקציר בשדהו ובלילה בסוף יום העבודה נאמר עליו: "וַיֵּאכַל בְּעֵז וַיִּשֶׁתַּ וַיֵּיטֵב לְבוֹ וַיָּבֵא לְשֹׁכֵב בְּקִצֵּה הָעֵרְמָה" (רות ג, ז). ובכן, מה מספר לנו הכתוב על גדול הדור? שהיה לו שדה שאותו היה עובד, ושכסוף היום היה סועד ליבו שותה יינו וכך, שבע וטוב לבב היה שוכב לישון ליד ערימת התבואה כדי לשמור על רכושו.

חז"ל (רות רבה), שהרגישו היטב בקושי העולה מן הכתוב, נתנו לפסוקים הסבר משלהם והוסיפו פרטים לסיפור: "ויטב לבו - [שעסק] בדברי תורה". כלומר בועז לא רק אכל ושתה, אלא עסק בדברי תורה בזמן האוכל, על כן היה ליבו טוב. דבריהם של חז"ל, שיסודתם בהררי קודש, לכאורה אינם מתיישבים עם פשט הכתוב לפיו בועז היטיב ליבו בסעודה של ממש. אם כן, למה התכוונו חז"ל?

הראי"ה קוק (אורות הקודש ח"ג, עמ' רצב) מבאר את עומק כוונת חז"ל. הוא שולל את ההבנה המוטעית לפיה עקרו חז"ל את הכתובים מפשטם, ומסביר שכוונתם הייתה שהאכילה והשתיה של בועז הם דברי התורה שלו, לכן כאשר אכל ושתה הוטב ליבו:

מה שהתיאבון הפשוט של האכילה עושה אצל בעלי חיים כולם, ואצל בני אדם בינונים, להמשיך את האדם לאכול להחזיק את חייו וכוחותיו, פועל בצורה אצילית וכוח נשגב אצל גדולי הדעה, צדיקים יסודי עולם, החפץ להתאחד עם כל ניצוצי הקודש הטמונים בתוך המאכלים... לקבלם אל

תוך נשמתו, להוסיף בהם אור ומדות עולמים, והם בעצמם מוסיפים עז ושמחה בתנועה, גם לפני האכילה. בעת האוכל כבר השמחה מתנוצצת במעמקים, ובאכילה עצמה היא עולה במעלה יותר עליונה, ויאכל בעז וישת וייטב לבו, וייטב לבו בדברי תורה, שהן הן האכילה והשתיה עצמן, לבאי בסוד ד'.

בחוף לארץ, כדי לחיות חיים של קדושה יש להתנתק מן העולם: להתכנס בבית המדרש ולחפש את הקב"ה בארבע אמות של הלכה. אבל בארץ ישראל הקדושה והדבקות נובעות מעצם מציאות החיים בארץ.

במסכת נדרים (כב, א) מסופר על ר' יוחנן, שהיה קנאי לארץ ישראל. כאשר נודע לו שישנם זקנים שמאריכים ימים בבבל טען שזה לא ייתכן, והסביר: הלוא נאמר "לְמַעַן יֵאָרְכּוּן יְמֵיךָ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר־הָ אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ" (שמות כ, יא). דווקא בארץ ישראל אפשר שתהיה אריכות ימים. אמרו לו: הם משכימים ומעריבים לבתי כנסיות ובתי מדרשות, ואז נחה דעתו. ר' יוחנן ידע: לא ייתכן שבחוף לארץ הטבע יתקדש, לפיכך לא תיתכן אריכות ימים אלא מתוך חיבור לקודש רוחני, כמו זה המצוי בבתי כנסיות ובבתי מדרשות.

מדברינו עולה שאלה: מדוע אין הקב"ה מגלה ישירות את הקדושה שבטבע? מדוע הקדושה הנלחמת בטבע מתגלה תחילה, ורק לאחריה מתגלה הקדושה שבתוך הטבע? ההסבר הוא פשוט: אם ניגשים ישירות לטבע, לא מגלים את הקדושה שבו אלא רק את צד הטומאה שבו. בטבע יש הרבה אכזריות, רוע ורשע. לכן צריך קודם כול לדעת לספוג מן הקדושה המתנגדת לטבע והמתנשאת מעליו. לאחר שמאמצים את הכישורים האלה, ניתן לחדור אל תוככי הטבע ולגלות את הקדושה הגנוזה במעמקיו.

לקדש את הכול, אין פירושו רק לעשות דברים טבעיים לשם שמים. אדם יכול להתפרנס לשם שמים, לאכול ולשתות לשם שמים, ולחשוב שזהו שיא קדושת החיים. הראי"ה קוק מלמד אותנו שקדושת חיי הטבע היא דבר עמוק הרבה יותר. את ההארה האלוהית הגנוזה במעמקי הטבע ניתן ואף ראוי לחשוף מתוך עיסוק ישיר בטבע, ולא רק בעקיפין. אל מקצוע הנגרות, למשל, ניתן להתייחס כאל אמצעי פרנסה בלבד, אך ניתן גם לראות בנגרות עצמה כלי להופעת ה' בעולם.

זאת הייתה מדרגתו של אדם הראשון בגן עדן. נאמר: "וַיִּנְחָהוּ בְּגֵן־עֵדֶן לְעִבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ" (בראשית, ב, טו). אמרו חז"ל (זוהר ח"א כז, א): "לעבדה – זו מצוות עשה; לשומרה – זו מצוות לא תעשה". גם הפעם דברי חז"ל אינם מתיישבים לכאורה עם פשט הכתוב, לפיו נצטווה אדם הראשון לעשות בגן עדן עבודות גינון. אלא נראה כי כוונתם היא שעבודות הגינון של אדם הראשון הן-הן המצוות. והן מצד עצמן קודש.

התרחבות חיי החול בארץ ישראל

ישנה חליפת מכתבים ידידותית בין הרב קוק לבין הסופר אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ (אז"ר).⁶ הסופרים באותה תקופה לא היו נאמנים להלכה היהודית וחלקם אף היו אפיקורסים ממש. אבל אז"ר, בניגוד לסופרים אחרים בני דורו, היה דתי ירא שמים, ועל רקע זה התכתב עם הראי"ה קוק.

באחד ממכתביו טען אז"ר שכל הספרות העברית החדשה מיותרת, שהרי הרוצה לקרוא ספרות יפה העוסקת בתחומי החול ימצא אותה אצל הגויים. לפיכך די לה לספרות העברית לעסוק אך ורק בעניינים של קודש. הראי"ה קוק השיב לאז"ר באריכות (מאמרי הראיה עמ' 502-506), ולהלן חלק מדבריו:

בעל בית נכבד, יותר מדי אדוני מחקת את הסאה, בדרישתך מספרותנו שתהיה מוקדשת רק לשאלות נצחיות. קשה היה לי להאמין שדברים כאלה, הנטולים מן החיים, יצאו מפי איש משכיל היודע את העולם ואת החיים שכמותך. אבל מצאתי את הסבה של מחיקה זו טומאה הרצוצה של הגלות שעודנה מפרכסת בתוך נשמתך. מארת אלהים היותר נוראה של הגלות היא מורך הלב, "והנשארים בכם והבאתי מורך בלבכם בארצות אויביהם". מורך זה מתפשט על חוג החיים הרוחניים לא פחות ממה שהוא מתפשט על כל החוג של החיים החומריים.

השלילה של חיי החול, במקרה זה הספרות, מקורה בטומאת הגלות, שמובילה לפחד מהחיים ולשנאה כלפיהם. בהמשך דבריו מציין הראי"ה את התחדשות

6 ההתכתבות נעשתה דרך קובץ של 'הניר' ניסיון של הרב קוק לייסד קובץ ספרותי שבו יכתבו אינטלקטואלים וסופרים דתיים.

הישוב בארץ ישראל כדבר מבורך שתובע התחדשות בכל תחומי החיים: הספרות, המדעים, הכלכלה והחברה ועוד.

אפילו אהבה פשוטה שבין איש ואישה מתקדשת בארץ ישראל. ביטוי לאהבה כזו נמצא בספר שיר השירים. הספר עוסק באהבה בין איש ואישה, ואף על פי ששמו של הקב"ה אינו מופיע בו כלל, כינה אותו רבי עקיבא "קודש קדשים". מדוע? משום שענייני החולין בזמנו של שלמה המלך, כשהשכינה שורה בישראל, הם קודש. בזמנו של שלמה הרומנטיקה הטבעית כשלעצמה היא גילוי הקודש, וכשקודש וחול מתאחדים זה קודש קודשים.

ישנו גם מקום המכונה 'קודש הקודשים'. אף שם נמצאים הקודש והחול יחדיו: הקודש - בדמותם של לוחות הברית וספר תורה שנכתב בידי משה - מונח בתוך הארון. והחול נמצא מעליו: ילד וילדה המביטים זה בזה באהבה. מכיוון שהקודש והחול מאוחדים, נקרא המקום קודש הקודשים.

את הצורך בהתרחבות חיי החול בארץ ישראל מבאר הראי"ה קוק בספר

'אורות' (עמ' טז):

כשכח ישראל גדול ונשמתו מאירה בקרבו בהופעה וענפיו המעשיים מתוקנים, בסדור מלא, בקדושה ביחוד ובברכה, במקדש וממשלה, בנבואה וחכמה אז ההתרחבות לצד החול, לענוגי החושים הרוחניים והגשמיים, להצצה חדירית ופנימית לתוך חייהם של המון עמים ולאומים שונים, למפעליהם וספריותיהם התגברות עוז החיים הטבעיים כל אלה טובים הם ומסוגלים להרחיב את אור הטוב, והתחום ארוך הוא י"ב מיל כמחנה ישראל כולו, הכופל באמת את כל העולם באיכותו, יצב גבולות עמים למספר בני ישראל.

נבאר תחילה את סוף הדברים. ה"תחום" שעליו מדבר הרב הוא מושג הלקוח מהלכות שבת. ישנו תחום מסוים שבו צריך האדם לשהות במשך השבת, מבלי לצאת ממנו. מה גודלו של התחום? מעיקר הדין שנים עשר מיל. אבל חכמים צמצמו את התחום לכדי אלפיים אמה (שני מיל).

הראי"ה קוק משתמש במושג ההלכתי כדי לבאר עקרון רוחני. כשעם

ישראל במצב בריא: דהיינו שהמערכות השונות (מקדש, ממשלה, נבואה וכו') עומדות בתיקונן, זהו הזמן המתאים להרחיב את העיסוק בחיי החול. התחום המצומצם של העיסוק בקודש מתרחב וכולל גם את חיי החול של עמים שונים. אך כשעם ישראל יוצא לגלות המצב משתנה:

משחשך האור, משגלתה שכינה, משנעתקו רגלי האומה מבית חייה, החל הצמצום להיות נתבע. כל עז חילוני עלול להיות לרועץ, כל יופי טבעי וחשקו עלול להאפיל את אור הקדש ותם הטהרה והצניעות, כל מחשבה שלא נתגדלה כולה במחנה ישראל יכולה להרוס את סדר האמונה והחיים הישראליים. כל שמינות קטנה מביאה לידי בעיטה. מכאן באו העוצב והסגוף, הקדרות והפחדנות, וביותר ממה שפעלו אלה על החיים הגשמיים פעלו על החיים הרוחניים, על רוחב המחשבה, על תעופת ההרגשה.

מאז שגלו ישראל, כבר אין מקום לעסוק בתחום החול. ויותר מזה: כל עיסוק במה שהוא מחוץ לקודש עלול רק להזיק. אך היחס הזה לתחום החול משתנה במצב של גאולה. השינוי הזה מתרחש בהדרגה: ככל שמתקדמת הגאולה, כך יש להרחיב יותר את העיסוק בחול.

עד אשר יקיץ הקץ, שקול קורא בכח: הרחיבי מקום אהלך, ויריעות משכנותיך יטו, אל תחשכי, האריכי מיתריך ויתדותיך חזקי, כי ימין ושמאל תפרוצי וזרעך גוים יירש, וערים נשמות יושיבו. והתחום של אלפים אמה הקצר הולך הוא ומתרחב כמדת ישועתן של ישראל, שהולכת ואורה קמעא קמעא.